

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.1.10>

Скоробагатько А. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДДІВ І ПРОКУРОРІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Анотація. Публікація присвячена розгляду питання оптимізації умов призначення спеціальних пенсій суддям та прокурорам. Аналіз соціальної спрямованості чинного пенсійного законодавства підтверджує його невідповідність, у першу чергу, принципу соціальної справедливості, що викликає соціальну напруженість в суспільстві та зумовлює невдоволення громадян соціальною політикою держави. Зазначено, що сьогодні збережено право на відмінні умови пенсіонування суддів та прокурорів, яким встановлено привілейоване пенсійне забезпечення, відмінне від загально-правового регулювання призначення пенсій, що призвело до застосування необґрунтованої диференціації у цьому питанні. Визначено, що соціальна справедливість – це морально-правова категорія, а заходи соціального захисту мають втілювати ідеї соціальної солідарності та справедливості.

З'ясовано, що порушення засад справедливості найчастіше відбувається в умовах суспільно-політичних та економічних криз, військових конфліктів, природних катаклізмів. Серед чинників, що порушують баланс пенсійної системи та руйнують соціальну справедливість у цій сфері, є, зокрема, егоїстичне бажання окремих верств службовців відстоювати власні інтереси за рахунок інтересів суспільства. Відзначено наявність хибної практики, коли окремі поліцейські, судді та прокурори збільшують свої пенсійні виплати судовими рішеннями, що відмінняє законодавчо визначене обмеження максимального розміру пенсій, та дозволяє їм отримувати пенсії без урахування верхньої межі.

Аргументовано, що спеціальні пенсійні норми мають забезпечувати вищі соціальні стандарти, але вони не повинні бути дискримінаційними у порівнянні з умовами пенсійного забезпечення, закріпленими у загальній пенсійній системі. Запропоновано прийняти Закон України «Про страхове професійне пенсійне забезпечення». Наступним кроком реформування пенсійної системи має стати впровадження нового пенсійного законодавства, яке повністю ліквідує різні принципи нарахування пенсій. Таким нормативним актом має стати Пенсійний кодекс України.

Ключові слова: пенсії прокурорам та суддям, соціальна справедливість, спеціальне пенсійне законодавство.

Skorobahatko A. V. Pension provision of judges and prosecutors through the prism of the principle of social justice

Abstract. The publication is devoted to the issue of optimizing the conditions for granting special pensions to judges and prosecutors. The analysis of the social orientation of the current pension legislation confirms its inconsistency, primarily with the principle of social justice, which causes social tension in society and leads to public dissatisfaction with the social policy of the State. It is noted that today the right to different pension conditions for judges and prosecutors is preserved, and they are granted a privileged pension provision which differs from the general legal regulation of pensions, which has led to the application of unjustified differentiation in this matter. It is determined that social justice is a moral and legal category, and social protection measures should embody the ideas of social solidarity and justice.

It has been found that violations of the principles of justice occur most often in the context of socio-political and economic crises, military conflicts, and natural disasters. Among the factors that disturb the balance of the pension system and destroy social justice in this area is particularly the selfish desire of certain segments of employees to defend their own interests at the expense of the interests of society. It is noted that there is a vicious practice when some police officers, judges and prosecutors increase their pension payments by court

decisions, which removes the legal limit on the maximum amount of pensions and allows them to receive pensions without taking into consideration an upper limit.

It is argued that special pension provisions should ensure higher social standards, but they should not be discriminatory compared to the conditions of pension provision in the general pension system. It is proposed to adopt the Law of Ukraine "On Insurance Professional Pensions". The next step in reforming the pension system should be the introduction of new pension legislation that will completely eliminate different principles of pension calculation. The Pension Code of Ukraine should become such a regulatory act.

Key words: *pensions for prosecutors and judges, social justice, special pension legislation.*

Постановка проблеми. В Україні з моменту проголошення незалежності і до цього часу триває складний процес реформування пенсійного законодавства і, зокрема, такої його важливої складової, як спеціальне пенсійне законодавство. Водночас мають місце як певні здобутки в удосконаленні діючої системи пенсійного забезпечення, так і наявні недоліки, насамперед у підходах до умов призначення спеціальних пенсій.

Сьогодні ще збережена значна кількість категорій осіб, яким закріплено окремі умови пенсійного забезпечення відмінні від загально-правового регулювання. Це зумовило надмірну диференціацію в законодавстві та поставило на перший план питання про необхідність пошуку шляхів його уніфікації, У цьому аспекті є доцільним дослідження сучасного стану правового регулювання спеціального пенсійного забезпечення.

Представлена стаття є продовженням правових досліджень, започаткованих автором у низці публікацій [1, 2], та має за мету поглиблення уявлень про спеціальне пенсійне забезпечення суддів і прокурорів та визначення подальших шляхів його реформування через призму принципу соціальної справедливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційні, правові, економічні та інші аспекти державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення досліджувалися в наукових працях Н. Болотіної, Т. Колєсник-Омельченко, І. Михайлової, С. Прилипка, С. Синчук, Б. Сташківа, К. Федчишиної, Н. Хуторян, М. Шумила та ін. Не применшуючи значних здобутків науковців, зауважимо, що в сучасних умовах в Україні досить актуальною є потреба комплексного вдосконалення правової основи регулювання у сфері спеціального пенсійного забезпечення. Це зумовлено тим, що правовідносини, які існу-

ють у цій сфері, не були до кінця врегульовані як у мирний час, так і у воєнний період.

Мета статті. Метою наукового дослідження є оцінка ролі принципу справедливості у спеціальному пенсійному забезпеченні, зокрема визначення особливостей правового регулювання пенсійних виплат суддів і прокурорів, на основі чого сформулювати низку пропозицій спрямованих на вдосконалення спеціального законодавства, яке регулює правовідносини у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України виділяє окремі категорії громадян, які потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави. До таких, зокрема, належать особи, яким пенсії призначаються за нормами спеціальних законів. Варто відзначити, що починаючи з 1991 року в Україні було прийнято понад 20 спеціальних законів, що спричинило появу у солідарній пенсійній системі цілого блоку спеціального пенсійного законодавства, яке визначало пенсійне забезпечення окремих категорій осіб (державних службовців, науковців, народних депутатів, прокурорів, суддів та ін.). Такий підхід часто обґрунтовувався особливістю професійних обов'язків цих осіб, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, жорсткими вимогами до дисципліни, певним обмеженням конституційних прав і свобод. Проте, норми цих законів, як вірно стверджує М. Шумило, визначали відмінний від загального порядок обчислення, призначення та перерахунок пенсії, закріпивши значну необґрунтовану диференціацію. Негативною ознакою надмірної безпідставної диференціації пенсійного забезпечення було також те, що вона була позбавлена об'єктивних підстав та критеріїв. Наслідком такої недалекоглядної нормотворчості стало узаконення дискримінації одних суб'єктів пенсійних правовідносин перед іншими [3, с. 302]. Введені новації

у пенсійне забезпечення не сприймалася суспільством, а тим більше не відповідали суті принципу соціальної справедливості, оскільки держава законодавчо визначила систему відмінних організаційно-правових умов для різних категорій громадян при реалізації ними права на пенсію. Впровадження у низці законів спеціальних норм призвело до надмірної диференціації у пенсійному забезпеченні. В основу диференціації законодавець застосовував тільки такий критерій, як – специфіка професії працівника.

Такий підхід виявився невірним, оскільки порушувалася головна ідея права – його соціальне призначення як регулятора суспільних відносин, що виражається в єдності загально-соціальних і особистих інтересів. Очевидно, що діюче пенсійне законодавство не забезпечувало: по-перше, необхідні умови для ефективного правового регулювання в даній сфері; по-друге, виконання суспільного завдання щодо забезпечення добробуту громадян [4, с. 291]. На жаль, спеціальні норми забезпечували добробут лише окремих категорій службовців і потребували істотних змін та впровадження нових підходів у пенсійному забезпеченні. Тому норми більшості законів з часом були скасовані.

Реформуючи пенсійне законодавство варто розуміти, що мета будь-якої соціальної реформи полягає в тому, щоб ліквідувати соціальну напругу, встановити злагоду в суспільстві, подолати соціальну несправедливість і створити законодавство, яке стимулюватиме прогрес і гарантуватиме забезпечення захисту й підтримки тим, хто їх потребує [5, с. 265]. Тому цілком логічною є точка зору В. А. Рудика, що в умовах сучасного стану пенсійного забезпечення, недосконалості його механізму надзвичайної актуальності набуває принцип соціальної справедливості в цій сфері [6, с. 283]. Взагалі, інтерес до питання справедливості найбільше зростає в часи криз і перемін, зміни традицій і цінностей. Сучасна ж епоха для нашої країни є періодом глобальних змін (у тому числі суттєві зміни відбуваються і в системі пенсійного забезпечення), і в цьому процесі соціальна справедливість, як суспільно-значима категорія, мала б займати особливе місце в зако-

нодавстві, що визначає умови призначення спеціальних пенсій.

Коротко проаналізуємо сучасний стан пенсійного забезпечення та рівень його ефективності. Зокрема зупинимось на окремих аспектах пенсійного забезпечення суддів та прокурорів.

Нині для українців, які виходять на пенсію за загальними правилами, середній розмір пенсії становить близько 5,6 тисяч гривень. Однак більшість пенсіонерів (6,4 мільйона із 10,3 мільйона) отримують менше ніж 5 тисяч гривень на місяць, що є меншим за фактичний прожитковий мінімум. Розмір пенсійних виплат громадян складає 30 – 40% від заробітної плати. У 2025 році верхня межа пенсій у солідарній системі становить 23 610 грн.

В той же час пенсія суддів відповідно до ст. 142 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» становить мінімум 50% від заробітної плати, з можливістю збільшення на 2% за кожен рік роботи понад 20 років, до 90% від зарплати судді. У 2024 році середня пенсія суддів в Україні зросла до 106 057 гривень, а деякі судді отримують понад 200 тисяч гривень щомісяця [7]. Варто підкреслити, що обмеження верхньої межі пенсій для суддів взагалі Законом не визначено.

Друга привілейована категорія пенсіонерів – прокурори, згідно зі ст. 86 Закону України «Про прокуратуру» мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку за умови, що на день звернення вислуги років не менше 25 років, у тому числі стажу роботи на прокурорських посадах не менше 15 років. Однак, якщо прокурор має інвалідність, йому достатньо всього 10 років стажу. Прокурорам пенсія призначається в розмірі 60 % від суми їхньої заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, з яких було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Верхня межа пенсій для прокурорів як і для суддів Законом не передбачена.

Окрім зазначеного, сьогодні має місце негативна практика, коли окремі службовці, насамперед, судді та прокурори, збільшують свої пенсійні виплати судовими рішеннями, що дозволяє їм отримувати пенсії без верхньої межі, а розміри пенсій суд-

дям часто перевищують 90% від заробітної плати судді.

Таким чином, можна констатувати, що при визначенні розмірів пенсії, нині чинне законодавство встановлює суттєву диференціацію. Відмінності між розмірами пенсій, призначених на загальних підставах, і пенсіями, призначених за нормами спеціальних законів, різняться у десятки разів. Такі реальності підтверджують функціонування в Україні змішаної багаторівневої пенсійної системи, коли поряд з трирівневою системою пенсійного страхування існує привілейована система спеціального пенсійного забезпечення.

Враховуючи негативне ставлення суспільства до надвисоких розмірів спеціальних пенсій, депутати вчергове мають намір реформувати пільгове пенсійне законодавство з метою уніфікувати умови призначення пенсій для всіх категорій громадян. Нині у Верховній Раді України опрацьовуються два альтернативні законопроекти. Перший проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань пенсійного забезпечення працівників прокуратури», направлений І. Совсун, передбачає внесення змін до окремих положень щодо пенсійного забезпечення працівників прокуратури, зокрема зрівняння розмірів пенсій по інвалідності, що призначаються прокурорам з розмірами пенсій інших категорій громадян. Крім цього, авторка пропонує провести повторну перевірку встановлення прокурорам груп інвалідності, з метою виявлення можливих порушень [8]. Також цілком логічною вважаємо ініціативу авторки проєкту щодо визначення умов повернення сум пенсій, виплачених надміру внаслідок зловживань

Другий законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо пенсійного забезпечення окремих категорій працівників (службовців)» ініціює Г. Третякова. У ньому передбачено більш комплексний підхід до реформування пенсійного законодавства, зокрема рекомендується встановлення єдиних умов для перерахунку пенсій, незалежно від закону, за яким обчислюється пенсія, а також впровадження єдиних умов призначення пенсій за вислугу років – після звільнення з посади/служби. Авторка пропонує

Кабінету Міністрів України внести на розгляд Верховної Ради України законопроект про запровадження з 1 липня 2026 року професійної пенсійної системи з елементами накопичення для працівників прокуратури, суддів, службовців правоохоронних органів, органів оборони України та антикорупційних органів. Для цих службовців максимальний розмір пенсії, на думку авторки, не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, встановлених для осіб, які втратили працездатність [9]. Загалом, з такими ініціативами Г. Третякової можна погодитись.

Слід зазначити, що вже з 1 січня 2025 року Постановою Кабінету Міністрів України від 3 січня 2025 р. № 1 Про визначення порядку виплати пенсій деяким категоріям осіб у 2025 році у період воєнного стану передбачені певні обмеження розмірів спеціальних пенсій. Так відповідно до ст.46 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» Кабінет Міністрів України у період воєнного стану у 2025 році постановив пенсії, призначені чи перераховані розмір яких перевищує 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, виплачувати із застосуванням коефіцієнтів до відповідних сум перевищення [10]. У цій же Постанові затверджений механізм застосування понижувальних коефіцієнтів щодо виплати пенсій.

Зокрема, обмеження стосуватиметься громадян, яким пенсії призначені чи перераховані згідно із Митним кодексом України, законами України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про статус народного депутата України», «Про Національний банк України», «Про Кабінет міністрів України», «Про дипломатичну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про судову експертизу», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», постановою Верховної Ради України «Про затвердження Положення про помічника-

консультанта народного депутата України». Цілком справедливим вважаємо положення про те, що обмеження не застосовуються до пенсій осіб, які брали безпосередню участь в АТО та забезпеченні її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ. Однак ці правові новели не дали того довгоочікуваного результату щодо оптимізації соціальних пенсій, на який сподівалося суспільство.

Нам також не зрозуміло чому у переліку нормативних актів, визначених у Постанові, відсутній Закон України «Про статус суддів і судоустрій», чому до пенсій суддів не застосовуються обмеження? Суспільство має право знати мотивацію такого ганебного і несправедливого рішення, особливо з огляду на те, що саме судді отримують значно вищі пенсійні виплати порівняно з іншими категоріями пенсіонерів. Застосування ж несправедливих диференційованих норм стає фінансовим тягарем для пенсійної системи країни, яка функціонує на засадах солідарності.

Враховуючи складну ситуацію з фінансуванням виплати пенсій, вважаємо доцільним ввести такі обмеження не тільки на період воєнного стану, а до того часу коли стабілізується бюджет ПФУ і коли вищевказані державні органи своєю працею повернуть довіру суспільства. У даному випадку наша позиція ґрунтується на тому, що передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Отже, зміна механізму нарахування певних видів соціальних виплат та допомоги є конституційно допустимою [11].

Однак автор цієї статті має дещо інше бачення вдосконалення спеціального пенсійного законодавства, яке б допомогло відмовитися від ганебної практики визначення розміру пенсії за рішенням суду. Зокрема, доцільно на сучасному етапі для встановлення рівного підходу до призначення спеціальних пенсій прийняти Закон України

«Про страхове професійне пенсійне забезпечення» в якому закріпити окремий блок для службовців силових структур і осіб, які виконують суспільно значущі функції, з подальшим перенесенням його до Пенсійного кодексу України. Важливо, щоб при подальшому реформуванні пенсійного законодавства враховувалися особливості праці таких осіб, зміст спеціальних пенсійних норм має містити більш високі соціальні гарантії, але не бути дискримінаційним у порівнянні із загальною пенсійною системою [12, с. 512]. Вирішення у такий спосіб цього питання відповідатиме світовій практиці, адже у багатьох країнах існують окремі програми соціального забезпечення працівників державної служби, як додаткова компенсація за виконання певних видів роботи, що передбачають надзвичайно високу відповідальність, особливі умови праці та обмеження можливості додаткової зайнятості [13, с. 281].

На часі визначити рівні умови пенсійного забезпечення для військовослужбовців, поліцейських, суддів, працівників прокуратури (тобто ліквідувати так званий «пенсійний розрив»). У Законі України «Про страхове професійне пенсійне забезпечення» варто звернути увагу на необхідність уніфікації умов, що стосуються механізму обчислення заробітку для призначення спеціальних страхових пенсій. На наш погляд, розрахунок заробітку для нарахування пенсій має здійснюватися на умовах визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Для розрахунку професійних пенсій доцільно застосувати порядок, визначений для військовослужбовців та працівників поліції. Максимальний розмір пенсії доцільно визначити на рівні 75 % від заробітної плати, але не більше 15 прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб [1, с. 480-481].

Безсумнівно, диференціація в законодавстві про пенсійне забезпечення не повинна суперечити ідеї соціальної рівності і справедливості, оскільки відмінності в пенсійному забезпеченні мають своєю метою не просто створення пільг певним категоріям працівників, а й повинні відображати в нормах права ті критерії, які сприймає суспільство та в яких зацікавлена держава.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз чинного спеціального пенсійного законодавства підтверджує його невідповідність принципу соціальної справедливості, що, в свою чергу, спричиняє напруження в суспільстві та викликає незадоволення громадян політикою держави у соціальній сфері.

Наша позиція залишається незмінною в тому, що побудова сучасної пенсійної системи можлива тільки у поєднанні єдиних підходів із виваženим диференційованим регулюванням призначення пенсій і з дотриманням у цій царині принципу справедливості. Як можливий варіант (ця пропозиція потребує додаткового аналізу), для осіб, професійна діяльність яких регламентується спеціальним законодавством, до прийняття Закону України «Про страхове професійне пенсійне забезпечення», при обчисленні розміру пенсії, на певний час варто запровадити в рамках першого рівня пенсійної системи єдиний механізм нарахування пенсій. Максимальний розмір пенсії встановити на рівні не більше 15 прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб з одночасним врегулюванням додаткового пенсійного забезпечення в рамках другого рівня пенсійної системи за рахунок відрахувань на індивідуальні пенсійні рахунки.

В сучасних умовах реформуючи пенсійне законодавство, визначаючи умови розрахун-

ків пенсійних виплат важливо враховувати соціально-економічні можливості держави, проте їх розміри мають забезпечувати конституційне право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, гарантоване ст. 48 Основного закону держави – Конституції України.

При подальшому реформуванні пенсійної системи необхідно виходити з того, що норми Конституції визначають у пенсійному забезпеченні єдині підходи для всіх громадян і тим самим гарантують забезпечення єдності правового регулювання. але це не є підставою для спрощеного підходу, спрямованого на відмову від диференціації у пенсійних правовідносинах. У перспективі державі доцільно гармонізувати загальне та спеціальне пенсійного забезпечення, що є умовою соціальної стабільності та соціальної справедливості в демократичній, правовій та соціальній державі. Пенсійне законодавство має бути систематизовано, уніфіковано та кодифіковано в одному документі – Пенсійному кодексі України. Це відповідальне завдання як суспільства, так і держави. Важливо закріпити рівні для всіх підстави виникнення права на пенсію, затвердити єдиний механізм розрахунку середнього заробітку як основи для обчислення розміру пенсії, а також визначити справедливе співвідношення мінімального і максимального розмірів пенсії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Скоробагатько А.В. Єдність та диференціація правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: «Освіта України», 2019. 580 с.
2. Скоробагатько А.В. Питання спеціального пенсійного забезпечення в Україні / *Морське право та менеджмент: еволюція та сучасні виклики*: Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції НУ «ОМА». Одеса: НУ «ОМА», 22 квітня 2021 р. С. 254-257.
3. Шумило М.М. Конкуренція принципу соціальної справедливості у пенсійному забезпеченні у часі. *Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства* : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2015 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2015. С. 302-304.
4. Скоробагатько А. В. Реформування пенсійного законодавства в Україні: сучасні виклики. *Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства* : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2015 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2015. С. 290-293.
5. Ярошенко О. М. Солідарність засаднича категорія соціального забезпечення. *Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства* : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2015 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2015. С. 265
6. Рудик В. А. Щодо проблеми реалізації принципу соціальної справедливості в пенсійному забезпеченні в умовах реформування соціального законодавства України. *Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства* : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2015 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2015. С. 283. С. 283-286.
7. Рекордні виплати: у кого з українських суддів найвищі пенсії. *24 Канал*. URL: https://24tv.ua/economy/yaki-pensiyyi-ukrayinskih-suddiv-yak-voni-narakhovuyutsya_n2718374 (дата звернення: 13.02.2025).
8. Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань пенсійного забезпечення працівників прокуратури» [Електронний ресурс]. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/3b4db2c7-59b1-4fff-8700-0053ed201f01](https://itd.rada.gov.ua/3b4db2c7-59b1-4fff-8700-0053ed201f01) (дата звернення: 13.02.2025).
9. Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо пенсійного забезпечення окремих категорій працівників (службовців)» [Електронний ресурс]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45126> (дата звернення: 13.02.2025).
10. Про визначення порядку виплати пенсій деяким категоріям осіб у 2025 році у період воєнного стану. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1-2025-p#Text> (дата звернення: 13.02.2025).
11. Конституційний Суд України | Офіційний вебсайт. *Конституційний Суд України | Офіційний вебсайт*. URL: <https://ccu.gov.ua/index.php> (дата звернення: 13.02.2025).
12. Шумило М.М. Реформування пенсійної системи України: нові виклики – старі проблеми. *Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасн. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 27-28 вересня 2013 р.) . / за ред. В.В. Жернакова. Харків: Право, 2013. С. 509-513.
13. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Особлива частина: навч. посіб. Чернівці: ПАТ «ПВК «Десна», 2018. 1092 с.